

**KÁŠA, Peter – MITKA, Marek – SLIVKOVÁ, Ivana,
eds.: VÝCHODNÉ POMEDZIE STREDNEJ EURÓPY.
PRIESTORY LITERATÚRY A KULTÚRY. Prešov:
Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2024. 303 s.
Tímea Zvoláneková**

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2026.73.1.9>

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-2660-625X>

Open Access: Licensed under Creative Commons Attribution 4.0 (CC-BY 4.0)

Pojem regiónu často odkazuje na topografický význam v zmysle konkrétneho, užšie vymedzeného geografického priestoru. Zvykne sa brať ako súčasť väčšieho teritoriálneho celku, ktorá stojí mimo jeho centra. Takéto vymedzenie však predstavuje iba základnú rovinu chápania pojmu regiónu. Možnosti jeho širšieho uchopenia v literárnej vede prezentuje zborník vedeckých štúdií *Východné pomedzie strednej Európy* s podtitulom *Priestory literatúry a kultúry*, ktorý zostavili Peter Káša, Marek Mitka a Ivana Slivková.

Publikáciu možno charakterizovať ako spojenie antológie a zborníka z vedeckého podujatia. Časť textov nadväzuje na pozvané prednášky z rovnomennej medzinárodnej konferencie, ktorú 30. mája 2024 usporiadal Inštitút stredoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Ďalšie štúdie a teoretické úvahy síce nesúvisia s podujatím, tematicky sa však zhodujú so zameraním publikácie. Viaceré príspevky zároveň vyšli aj v zborníku *Hranice, národy a regióny v kontexte východného pomedzia strednej Európy* (2024), ktorý editorka I. Slivková koncipovala ako výber z recenzovanej knihy.

Vzhľadom na to, že editorský kolektív explicitne nešpecifikuje konkrétne väzby zaradených príspevkov na žiadnu konferenciu ani na druhý zborník, publikáciu možno vnímať ako samostatný celok rozširujúci aktuál-

ny slovenský literárnovedný výskum regiónov v dvoch rovinách. Na jednej strane expanduje do stredoeurópskeho priestoru a prináša nové preklady textov autorov a autoriek Edwarda Kasperského, Ryszarda Nycza, Bélu Pomogátsa či Csilly Fedinecovej. Zaradené sú aj úryvky z už existujúcich slovenských prekladov, napríklad časť knihy *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov* (2016) americko-kanadského historika a karpatorusinu Paula Roberta Magocsiho. Zborník tak vytvára priestor na konfrontáciu rozličných národných tradícií a metodologických prístupov.

Na druhej strane editorský tím pracoval s diachrónnym rozmerom problematiky, keď popri aktuálnych štúdiách slovenského výskumu zaradil do výberu aj staršie texty slovenskej literárnej vedy. Okrem iného ide o príspevky Jána Bakoša, Petra Libu a Petra Zajaca zo *Zborníka prác z IX. konferencie o literárnom vzdelaní* z roku 1988, ktorá bola zameraná na tému regiónu v národnej kultúre. Ich opätovné zaradenie do nového kontextu netreba vnímať len ako reedíciu starších textov, ale ako možnosť konfrontovať dobové teoretické východiská s aktuálnym stavom výskumu, sledovať kontinuitu a významové posuny v chápaní regiónu ako kultúrnej kategórie a zároveň aktualizovať niektoré dobovo nedocenené podnety a interpretačné impulzy.

Výsledkom zostavovateľskej práce je koncepcne otvorený zväzok, ktorý spája aktuálny stredoeurópsky výskum s reflexiou teoretických východísk slovenskej literárnej regionalistiky, ako aj so spriaznenými disciplínami podieľajúcimi sa na formovaní konceptu regiónu ako komplexnej kategórie. V publikácii sú okrem literárnovedných statí zaradené aj príspevky z oblasti histórie, jazykovedy, teatrologie a teórie výtvarného umenia. V tomto kontexte môže editorský kolektív vymedziť kategóriu regiónu voľne ako autonómnou a zložitú heterogénnu štruktúru, kde pôsobia rôznorodé fenomény, ktoré sa vzájomne priťahujú aj odpudzujú, štruktúru formovanú rozličnými jazykmi, textami, sociálnymi normami a kultúrnymi kódmi generujúcimi regionálnu duchovnú integritu, kolektívnu pamäť a tradíciu (strana 7).

Zborník je rozčlenený do troch blokov: 1. Pojmy a východiská, 2. Prieniky kultúr, 3. Špecifiká regiónu. V úvode editori objasňujú zameranie práce „na problematiku regiónu cez synchrónnu a diachrónnu otvorenosť a rešpektovanie komparatívneho hľadiska v nadnárodných súvislostiach“ (strana 7). Zvolené členenie nie je iba formálnym usporiadaním materiálu, ale naznačuje aj vnútornú logiku celého zväzku. Vychádza od teoretických vymedzení a úvah o kategóriách regiónu a pohraničia, cez ich tematizovanie v hraničných areáloch východokarpatského priestoru, až po konkrétne analýzy zamerané na región východného Slovenska.

Prvý blok *Pojmy a východiská* je z koncepcného hľadiska najzásadnejší. Otvárajú ho teoretické vstupy staršej vedeckej generácie zo Slovenska, Oskára Čepana, Petra Zajaca, Petra Libu a Jána Bakoša, ktoré na seba voľne nadväzujú. Tematizujú vzťah medzi lokálnym a národným, otázku „tvorivosti regiónu“ aj hegemonické postavenie centra voči periférii. Ťažiskovým je prístup O. Čepana, ktorý problém centra a periférie nevníma geograficky, ale viaže ho na intenzitu tvorivej energie a dôraz presúva na vnútornú dynamiku literárneho systému. Na tému „tvorivosti regiónu“

nadväzuje P. Zajac, pričom tento koncept rozvíja, vníma tvorivosť ako zdroj systémovej hybnosti literárneho priestoru na pozadí vzťahu lokálne – globálne. Do tohto rámca vstupuje aj P. Liba, ktorý rozlišuje medzi „regionalizmom národnej literatúry“ a „regionalizmom v národnej literatúre“, pričom upozorňuje na odlišné vývinové peripetie oboch spojení a ich metodologické dôsledky. Región nechápe iba ako folklórny doplnok národnej kultúry, ale ako dynamickú štruktúru, ktorej tvorivá energia môže vznikáť „zdola“ a ktorá vstupuje do vzťahu s vyššími systémovými celkami.

K teoretickému jadrú slovenskej časti sa pridávajú zahraniční autori a autorky, ktorí problematizujú národný model literárnych dejín spájaný s herderovskou predstavou kultúry ako uzavretého „kruhu“, založeného na jednote národa, územia a jazyka. Spochybňujú tým samotné východiská tradičného písania dejín národnej literatúry. Štúdie Małgorzaty Mikołajczakovej a Zoltána Németha otvárajú metodologické možnosti transkulturalizmu pri analýzach hybridných kultúrnych priestorov. M. Mikołajczakova predkladá zámer ustanoviť novú vednú disciplínu – regiopoetiku. Pavel Janoušek rozmyšľa o regióne ako o praktickom probléme pri písaní dejín národnej literatúry a tematizuje napätie medzi regionálnou rozmanitosťou literatúry a potrebou syntetického výkladu. Naproti tomu Ryszard Nycz priamo problematizuje herderovsky chápaný národný model literárnych dejín a upozorňuje na jeho teologickú a homogenizujúcu logiku. Diskusiu presúva k javom, ktoré tento model nedokáže adekvátne zachytiť, najmä k viacjazyčnosti, etnickej hybridizácii, de-teritorializácii a pohraničiu chápanému ako prah kultúrnych interakcií. Stanisław Uliasz vymedzuje región ako komplexný psychologický, existenciálny, sociologický a mytologický problém, čím rozširuje interpretačný rámec. V takomto ponímaní ide o priestor, v ktorom homogenita „ustupuje prinajmenšom ambivalentnosti“ (strana 46). Špecificky pohraničie sa preto môže javiť raz ako oddelujúca hranica, inokedy ako miesto

100 stretnutí. Edward Kasperski sa zameriava už priamo na pohraničie a rozlišuje viacero významov, pričom v jeho najširšom ponímaní ho chápe ako univerzálnu situáciu dialógu a konfrontácie rozdielnych jazykov a hodnôt.

Všetky zahraničné teoretické príspevky presadzujú nadjazykový hodnotový prístup k literatúre, čo mení nielen chápanie pohraničia, ale aj samotného regiónu. Ide o prístup, ktorý sa výraznejšie formuluje a diskutuje po roku 1989. Na tento posun upozorňoval už Rudolf Chmel, keď vo svojich starších prácach a rozhovoroch hovoril o premene hranice z rigidne vymedzenej línie na priestor otvorenej komunikácie medzi vlastným a cudzím. Región sa prestáva javiť ako stabilne ohraničená jednotka a nadobúda charakter priestoru, v ktorom sa identita formuje prostredníctvom kontaktu a konfrontácie. Pohraničie sa v tomto kontexte nestáva iba predmetom výskumu, ale aj metodologickým impulzom pre písanie dejín národných literatúr, ako sa to napokon prakticky premieta do súčasných germano-bohemistických projektov koncipujúcich dejiny literatúr českých krajín transkultúrne a viacjazyčne.

V porovnaní prístupov slovenskej literárnej vedy zo sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 20. storočia s novšími stredoeurópskymi štúdiami sa ukazuje, že dôraz výskumu sa radikálne nepresúva, jeho perspektíva sa však rozširuje. Možno to ilustrovať na príklade O. Čepana, ktorý v sedemdesiatych rokoch preniesol problém centrum – periféria na hodnotovú rovinu a tvrdil, že určujúce nie je miesto vzniku, ale to, „čo hýbe svetom“, teda tvorivá a hodnotová energia schopná prekročiť hranice medzi časťou a celkom. Tým síce relativizoval pevné topografické chápanie centra, no tento presah sa stále odohrával v rámci národnej, jazykovo vymedzenej literatúry a ako transkultúrny problém nebol a ani nemohol byť systematicky rozpracovaný. Rovnako P. Liba či P. Zajac kladú dôraz na „tvorivosť regiónu“ a jej miesto chápu predovšetkým v rámci národnej literatúry ako vyššieho systémového celku. Naproti tomu

R. Nycz nepremieňa iba hodnotové kritérium vnútri tohto rámca, ale problematizuje samotný model národnej literatúry ako organizačného princípu. V tomto kontexte sa u S. Uliasza a E. Kasperského dostáva do popredia kategória pohraničia vo význame priestoru kultúrnej plurality, viacjazyčnosti a vzájomného prestupovania tradícií.

V zborníku teda nedochádza k popretiu staršieho výskumu, ale skôr k jeho posunutiu do širšieho stredoeurópskeho a transkultúrneho rámca, v ktorom sa homogénna predstava literárneho priestoru relativizuje. Kľúčovým momentom je oslabenie hegemonnickej pozície centra a dôraz na komplementárny a recipročný vzťah s perifériou. Tento akcent na reciprocitu vzťahu centra a periférie v istom zmysle predznamenal už J. Bakoš, hoci z historického hľadiska priznával centru nespochybniteľne dominantnú pozíciu. Napriek tomu ňo nachádzame náčrt komplementárnosti, ktorá dnes rezonuje v postkoloniálnych štúdiách a v českom kontexte bola nedávno sprístupnená napríklad prekladom knihy *Transnacionální poetika* (2024) od J. Ramazaniho. Istým limitom zborníka preto zostáva, že texty explicitne vychádzajúce z postkoloniálnych prístupov či z poľskej teórie postzávislosti sú zastúpené okrajovo, hoci práve v stredoeurópskom kontexte sa ukazuje ich analytický potenciál vo vzťahu centrum – periféria.

Druhý blok *Prieniky kultúr* presúva pozornosť k analýze konkrétnych hraničných areálov a sústreďuje sa predovšetkým na východokarpatský priestor ako miesto stretávania sa rozličných jazykov, konfesionálnych tradícií a literárnych kultúr. Kým Radoslav Passia vo svojom teoretizujúcom texte tematizuje hranicu ako problém širšieho kultúrneho čítania východokarpatského hraničného areálu, Peter Žeňuch perspektívu dopĺňa konfesionálno-jazykovým prierezom literárneho vývinu gréckokatolíckych komunít pod Karpátmi. Texty Csilly Fedinecovej, Paula Roberta Magocsiho a Magdaleny Lachowiczovej konkretizujú túto optiku historicky na

príklade Zakarpatska, respektíve Karpatskej Rusi. Béla Pomogáts v úvodných poznámkach k maďarským literárnym regiónom uvádza, že aj v rámci jednej národnej literatúry existujú historicky podmienené rozdiely medzi jednotlivými oblasťami s vlastnými, jasne rozpoznatelnými kultúrnymi tradíciami, prípadne až regionálnymi „identitami“. Záverečná štúdia Mariye Brackej rozširuje pohľad na poľsko-ukrajinské literárne pohraničie. Konkrétne analýzy overujú teoretické východiská prvej časti, že literárny priestor nemožno uzatvárať do modelu jedného centra a jednej národne jazykovo vymedzenej línie, ale treba ho chápať ako sieť kontaktov, presahov a mocensky nerovných, no recipročných vzťahov medzi rôznymi kultúrnymi tradíciami.

Posledný blok *Špecifická regiónu* upriamuje pozornosť predovšetkým na východné Slovensko ako modelový príklad heterogénneho kultúrneho a jazykového regiónu, ktorého identita sa historicky formovala v napätí medzi faktickou vnútornou rozrôznenosťou a snahou o národnú integráciu. Historické štúdie Petra Švorca, Ladislava Tajtáka či Ondreja R. Halagu tematizujú otázku slovenskosti východoslovenského obyvateľstva a poukazujú na dobové kontroverzie spojené s jazykovou a etnickou identifikáciou. Jazyko-vedné a kultúrohistorické príspevky Petra Karpinského a Petra Šoltésa zas mapujú dialektologickú a konfesijnú pluralitu regiónu, zatiaľ čo literárnovedné a teatrologické štúdie Albína Bagina, Mariána Bilého a Petra Himiča sledujú konkrétne podoby regionálnej literárnej a divadelnej praxe. Blok vytvára faktografický súhrn pohľadov, ktoré svedčia o tom, že východné Slovensko nemožno chá-

pať ako periférny „dodatok“ národného celku, ale ako historicky formovaný a vnútorne diferencovaný kultúrny priestor. Tým zborník zároveň poskytuje výskumné nástroje na dlhodobé vedecké úsilie rôznych pracovísk Prešovskej univerzity v Prešove identifikovať špecifické podoby poetiky slovenského východu v literatúre a jej miesta v rámci písania dejín slovenskej literatúry. Napätie medzi centrom a regiónom sa napokon prejavilo aj v nedávnej publikácii *Slovník děl slovenské literatury po roku 1989* (2024) autorského kolektívu pod vedením Marty Součkovéj a Jána Gavuru, keď zaradenie viacerých regionálnych autorov a autoriek otvorilo otázku kritérií výberu. Kriticky sa voči tomuto postupu vymedzil napríklad Viliam Nádaskay v diskusii na workshope *Literatura v době transformace*. Kontexty a metody, ktorý sa konal 26. novembra 2025 v Ústave pro českou literaturu AV ČR v Prahe. Práve v tomto type diskusií však zborník môže ponúknuť argumentačné zázemie na opodstatnenie zaraďovania regionálnych spisovateľov a spisovateľiek ako zmysluplnej súčasti literárnohistorického obrazu.

Zborník *Východné pomedzie strednej Európy* predstavuje premyslene koncipovaný a metodologicky diferencovaný príspevok k súčasnej diskusii o regiónoch v literárnej vede. Jeho prínos nespočíva iba v tematizovaní východokarpatského priestoru, ale najmä v prepojení starších domácich koncepcií s novšími stredoeurópskymi prístupmi a v otvorení otázky regiónu ako komplexnej kategórie. Publikácia ponúka nielen prehľad aktuálneho stavu výskumu, ale aj základ pre ďalšie premýšľanie o mieste regiónu v písaní literárnych dejín.